

Marzena Guz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Niemieckie nazwiska urzędników Starego Miasta Braniewa w XV wieku na litery A–L¹

Braniewo leży w północno-zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, nad rzeką Pasłęką, siedem kilometrów od jej ujścia do Zalewu Wiślanego². Badania archeologiczne dowodzą, że od kilku tysięcy lat obszar między ujściem Wisły na zachodzie a ujściem Niemna na wschodzie, Bałtykiem na północy a krańcami Pojezierza Mazurskiego na południu zamieszkiwali Prusowie³. Podboje Zakonu Krzyżackiego uniemożliwiły rozwój pruskiego społeczeństwa w kierunku monarchii szczepowej. Krzyżacy z biegiem czasu pokonali w walkach poszczególne plemiona pruskie. Pierwsza wielka wyprawa do Prus miała miejsce w 1234 roku⁴. Przy pomocy książąt polskich i rycerstwa niemieckiego, jak również mieszczan północnoniemieckich (lubeczan) oraz poparcia papieżstwa, Krzyżacy ujarzmili wszystkie plemiona pruskie na prawym brzegu Wisły, a następnie wzdłuż Mierzei Wiślanej. Pod ich panowaniem znalazły się plemiona Pomezanów, Pogezanów, Warmów, Natangów i Bartów⁵. Na podstawie bulli papieża Innocentego IV z 1243 roku podbite przez zakon krzyżacki ziemie Prusów rozbito na cztery diecezje: chełmińską, pomezańską, sambijską i warmińską. Największa była diecezja warmińska, która obejmowała całą środkową część Prus⁶.

Około 1240 roku w miejscu pruskiego grodu Brusebergue Krzyżacy wybudowali warownię. W 1254 biskup Anzelm dokonał lokacji miasta na prawie lubeckim, obierając Braniewo za swoją siedzibę oraz powołując kapitułę warmińską. Dzięki swojemu położeniu Braniewo było portem Warmii i należało do Hanzы, utrzymując kontakty

¹ Nazwiska na litery M-Z staną się przedmiotem badań w innym artykule.

² <http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Braniewo#Dzieje>.

³ Koziello-Poklewski B., *Dzieje powiatu* [W:] A. Wakar i in. (red.), *Braniewo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn, Pojezierze, 1973, s. 37.

⁴ Tamże, s. 45.

⁵ Tamże, s. 46.

⁶ Tamże, s. 48.

z Europą (handel lnem, zbożem, drewnem). Funkcjonowała tu miejska flota kaperska oraz cech przewoźników (boradynów)⁷.

Wojny w XV i na początku XVI wieku były przyczyną przyspieszenia zaniku ludności pruskiej przez jej germanizację lub polonizację. Za wierność okazaną Zakonowi i biskupowi nobile pruscy otrzymali duże nadania ziemskie, stając się feudałami. „Przynależność do tej samej klasy społecznej zbliżyła ich do Niemców, coraz częściej przyjmowali więc imiona niemieckie (...)”⁸. Niektórzy z nich przeprowadzali się do miast i ulegali szybkiej germanizacji⁹.

Stare i Nowe Miasto Braniewo zasiedlone były na początku przez przybyszów z Lubeki, a także z Westfalii¹⁰.

Celem artykułu jest przedstawienie pochodzenia nazwisk niemieckiej proveniencji w Starym Mieście Braniewie w XV wieku (etymologia tych nazw osobowych) oraz omówienie ich struktury. Interesuje mnie ponadto to, czy występował przy nich przyimek *von*, czy nazwiska miały warianty, dolnoniemieckie korzenie oraz jakie zjawiska językowe są w nich widoczne.

Materiał badawczy pochodzi z publikacji *Urzędnicy Starego i Nowego Miasta Braniewa do 1772 roku*¹¹. Książka ukazała się w ramach serii wydawniczej *Spisy urzędników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego*. Zawarto tu analizy osadzone na solidnym fundamencie kwerendy archiwalnej przeprowadzonej w zbiorach Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie¹². Sporządzone wykazy urzędników braniewskich do 1772 roku pozwoliły ustalić dla XV wieku 169 rajców, w tym 34 burmistrzów. Jeśli chodzi o skład Rady Starego Miasta Braniewa, to prawo lubeckie przewidywało 24 rajców, ale w miastach pruskich kierujących się tym prawem liczebność Rady wykazywała duże wahania¹³.

Dla potrzeb niniejszego szkicu wyselekcjonowano ze źródła tylko te nazwiska, które nie wystąpiły w XIV wieku w Braniewie oraz w XVIII wieku do roku 1772 na Warmii. Nazwy osobowe z XIV oraz XVIII wieku omówiła Marzena Guz¹⁴. Nazwiska będące obiektem badania są uporządkowane w tej publikacji na podstawie roczni-

⁷ <http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Braniewo#Dzieje>.

⁸ Koziełło-Poklewska B., *Dzieje powiatu...*, s. 55.

⁹ Tamże.

¹⁰ Bogdan D., Przeracki J., *Urzędnicy Starego i Nowego Miasta Braniewa do 1772 roku*, Olsztyn, Archiwum Państwowe w Olsztynie, 2018, s. IX.

¹¹ Bogdan D., Przeracki J., *Urzędnicy...*

¹² Frąś M., Danuta Bogdan, Jerzy Przeracki, *Urzędnicy Starego i Nowego Miasta Braniewa do 1772 roku*, Archiwum Państwowe w Olsztynie, Olsztyn 2018, ss. XLVII, [1], 693, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, 2019, nr 10 (12), s. 225–227.

¹³ Bogdan D., Przeracki J., *Urzędnicy...*, s. XXIV.

¹⁴ Guz M., *Niemieckie nazwiska urzędników Starego Miasta Braniewa w XIV wieku* (w druku); Guz M., *Nazwiska niemieckie na Warmii u schyłku XVIII wieku*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2018.

ków, np. 1400, 1401, 1402, 1403, 1404 itd., nie według alfabetu. W moim opracowaniu miana przedstawione są alfabetycznie, w okrągłych nawiasach tuż za nazwiskiem podaję numer strony publikacji D. Bogdan i J. Przerackiego¹⁵.

1. Pochodzenie nazwisk

1.1. Nazwiska jednomotywacyjne

Halszka Górny¹⁶ wyróżniła następujące typy motywacyjne nazwisk: nazwiska od przezwisk charakteryzujących, od nazw zawodów, stanowisk, pełnionych funkcji, nazwiska odimienne, odmiejscowe, od etnonimów. Z kolei w niniejszym opracowaniu nazwiska zaliczono do poniższych grup:

1.1.1. Nazwiska od imion

Większość nazwisk niemieckich pochodnych od imion wywodzi się od germańskich imion dwuczłonowych¹⁷. Nazwiska tworzą od imion pełnych i skróconych¹⁸.

Beneman (55): forma słownikowa: *Bennemann*: forma spieszczona od *Benne*: od im. *Bernhard*¹⁹.

Frischczu (41): od formy skróconej im. *Friedrich*²⁰.

Gerke (66): od dolnoniemieckiej formy spieszczonej imion z członem *gēr*, np. *Gerhard*²¹.

Gert (63): od formy skróconej im. *Gerhard*²².

Girlach (s. 21): forma słownikowa: *Gerlach*: od ts. imienia (dziś już nie jest nadawane)²³.

¹⁵ Bogdan D., Przeracki J., *Urzednicy...*

¹⁶ Górny H., *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004, s. 5.

¹⁷ Naumann H., *Familiennamenbuch*, Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1989, s. 18, 19.

¹⁸ Bach A., *Deutsche Namenkunde. Band I, 1 und 2: Die deutschen Personennamen*, Heidelberg, Carl Winter, 1952, s. 246.

¹⁹ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. A–J*, Limburg a.d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1957–1960, s. 99.

²⁰ Tamże, s. 511.

²¹ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden. Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Dudenverlag, 2005, S. 273.

²² Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 275.

²³ Tamże, s. 274.

Gobil (33): prawdopodobnie od im. Godebald (forma skrócona to Gobilo)²⁴ lub od im. Göbe z sufiksem *-l*²⁵.

Godeke (73): forma słownikowa Gödecke, Gödeke: od spieszczenia im. Göde, które jest dolnoniemiecką formą skróconą imion z członem *got*, np. Gottfried²⁶.

Hasse (39): nazwisko dolnoniemieckie od dawnego im. Hasso²⁷.

Huge (85): od im. Hugo²⁸.

Jacobs (22): od im. Jakob²⁹.

Konike (82): forma słownikowa: Könike: Könnecke: od dolnoniemieckiej formy spieszczonej im. Konrad³⁰.

Lodwig (66): od im. Ludwig, słowniki nie notują dialektalnej formy *Lodwig*. W XVIII wieku do roku 1772 na Warmii wystąpiło kilka wariantów miana *Ludwig*: *Ludewich*, *Ludvich*, *Ludwich*³¹.

Dwa nazwiska w tej grupie motywowane są im. Gerhard.

1.1.2. Nazwiska od przezwisk

W funkcji przezwiska mógł wystąpić prawie każdy wyraz pospolity mający samodzielne znaczenie³².

Breitswert (66): prawdopodobnie chodzi o formę Breitschwert „miecz rycerski” *swért* to w śrwniem. „miecz”³³: od przezwiska jeźdźca ciężkozbrojnego, kawalerzysty³⁴.

Hoppe (32): przezwisko odzawodowe³⁵ chłopa uprawiającego chmiel lub han-

²⁴ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch...*, s. 573.

²⁵ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 280.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, s. 310.

²⁸ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch...*, s. 748.

²⁹ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 351.

³⁰ Tamże, s. 391, 392.

³¹ Heling R., Poschmann B., *Die Bevölkerung des Ermlands 1773. Die ältesten Prästationstabellen des Hochstifts. Band 3 – Register*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands“, 1997, Beiheft 13/3, s. 91.

³² Górny H., *Nazwiska mieszkańców...*, s. 58.

³³ Lexer M., *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Mit den Nachträgen von Ulrich Pretzel*, Stuttgart, S. Hirzel Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1992, s. 222.

³⁴ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch...*, s. 211.

³⁵ Niektórzy onomaści oddzielają nazwiska od przezwisk od nazwisk motywowanych przezwiskami odzawodowymi, por. m. in. Kewitz B., *Coesfelder Beinamen und Familiennamen vom 14. bis 16. Jahrhundert*, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter, 1999, s. 423.

dlarza chmielem od śrdniem. *hoppe* „chmiel”³⁶.

Keyl (73): forma słownikowa: Keil: od przezwiska ordynarnego człowieka od śrwniem. *kil* „klin, kołek”³⁷.

Kistenmaker (44): forma słownikowa Kistenmacher: przezwisko odzawodowe stolarza³⁸.

1.1.3. Nazwiska od miejsca pochodzenia

Chodzi tutaj o określenia odmiejscowe lub utworzone od nazw krain geograficznych, nazywane są one także nazwiskami geograficznymi³⁹.

Cramon (72): od nazwy miejscowości Cramon w dawnym kraju Mecklenburg-Schwerin⁴⁰.

Dameraw (83): od nazw miejscowości Damerau (pod Gdańskiem oraz w Prusach Wschodnich) lub Damerow (m.in. na Pomorzu)⁴¹.

Dorbecke (83): formy słownikowe: Dorbeck: Dorrenbacher: Dorrenbach: częsta nazwa miejscowości⁴², obecnie Dörrenbach w kraju związkowym Nadrenia-Palatynat.

Engelaw (73): od nazwy miejscowości Engellau w dawnej prowincji Schleswig-Holstein⁴³.

Engilswalt (39): prawdopodobnie od nazwy miejscowej Engelswalde w Prusach Wschodnich⁴⁴.

vom Gardzee (38): nazwisko od miejsca pochodzenia od nazwy jeziora Gardasee (wskazuje na to przyimek *von* „z”).

von Gedauten (82): on nazwy miejscowej Gedauten w Prusach Wschodnich blisko Braniewa⁴⁵.

³⁶ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 338.

³⁷ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. K–Z*, Limburg a.d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1960–1963, s. 25.

³⁸ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 377.

³⁹ Abramowicz Z., *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich*, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003, s. 10.

⁴⁰ Höpker H., *Henius Grosses Orts- und Verkehrs-Lexikon für das Deutsche Reich*, Berlin, Neufeld & Henius, Verlag, 1928, s. 129.

⁴¹ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 176, 177.

⁴² Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. A–J*, Limburg a.d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1957–1960, s. 332.

⁴³ Höpker H., *Henius...*, s. 176.

⁴⁴ Tamże, s. 177.

⁴⁵ Tamże, s. 220.

Geydaw (72): prawdopodobnie od nazwy miejscowej Geidau w Prusach Wschodnich⁴⁶.

von Katzenhofen (54): od nazwy podbraniewskiego folwarku Katzenhöfen⁴⁷.

Kawnithe (67): *Konitten*⁴⁸: od nazwy miejscowości pod Lidzbarkiem Warmińskim. Nazwa Kawniten pojawiła się w 1310 roku. Następnie zmieniał się jej zapis: Kawnithe (1334), Kawniten (1346), Kawnythen, Cauniten, Konitten (1475). Nazwa jest genetycznie pruska od nazwy osobowej Kaunīts, może od *kaunus* „ktoś, kto lubi się bić, krzyczeć”⁴⁹.

Kething (71): może chodzi o formę słownikową Kettinger: od nazwy miejscowej⁵⁰.

Loheide (71): od ts. nazwy miejscowej w dawnej prowincji Schleswig-Holstein⁵¹.

von Loyden (51): 1. Współczesna nazwa miejscowa Lejdy w obecnym województwie warmińsko-mazurskim pod Bartoszczami, do roku 1785 nosiła nazwę Loyden, 2. Może od nazwy miejscowej *Loiden* w okręgu Friedland^{52, 53}.

W powyższej grupie dominują nazwiska od nazw miejscowych, wyjątkami są nazwa osobowa od hydronimu oraz nazwy folwarku. Spośród 13 mian aż siedem nazwisk pochodzi od nazw miejscowych na terenie Prus Wschodnich.

1.1.4. Nazwiska od nazwy zawodu

Nazwiska, które powstały od nazw zawodów lub stanu społecznego, znane są u wielu narodów⁵⁴.

Kretczemer (33): forma słownikowa: Kretschmar: od nazwy zawodu oberżysty od śrwniem. *kretschmar*. Na terenie wschodnio-środkowo-niemieckim zapożyczenie słowiańskiego pochodzenia m.in. od polskiego słowa *karczmarz*⁵⁵.

⁴⁶ Tamże, s. 221.

⁴⁷ <https://braniewo.com.pl/arttykul,braniewskie-wsie-i-folwarki-miejskie,8951.html>

⁴⁸ Woelky C. P. (red.), *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands: Urkunden der Jahre 1231–1340. Band I*, Mainz: Verlag von Franz Kirchheim, 1860, s. 153.

⁴⁹ Rymut K. (red.), *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany. Tom V. Ko–Ky*, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN, 2003, s. 105.

⁵⁰ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. K–Z*, Limburg a.d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1960–1963, s. 35.

⁵¹ Höpker H., *Henius...*, s. 470, <https://de.wikipedia.org/wiki/Lejdy>.

⁵² Frydland, Prawdinsk – miasto w obwodzie kaliningradzkim w Rosji.

⁵³ Wald S. G., *Topographische Übersicht des Verwaltungsbezirks der Königlich Preußischen Regierung zu Königsberg in Preußen*, Hamburg, Verein für Familienforschung in Ost- u. Westpreußen, 1979, s. 258.

⁵⁴ Abramowicz Z., *Słownik...*, s. 12.

⁵⁵ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 400.

Kutreiber (58): forma słownikowa: *Kuhreiber*: nazwisko odzawodowe pasterza bydła, krów⁵⁶.

1.1.5. Nazwiska wielomotywacyjne

Przy objaśnianiu nazwisk zasadniczy problem stanowi możliwość wielomotywacyjności przy ich interpretacji. Chcąc wyjaśnić pochodzenie danego antroponimu, napotyka się bardzo często, właściwie w większości przypadków, więcej niż jedną, a nawet wiele motywacji. Niemieccy badacze nazywają to zjawisko konkurencją (*Konkurrenzen*) lub krzyżowaniem się znaczeń (*Deutungskreuzungen*)⁵⁷.

Altman (75): 1. Od przezwiska od śrwniem. *altman* „starszy, doświadczony człowiek”, 2. Od starego niem. imienia *Altman*⁵⁸.

Balhorn (94): forma słownikowa: *Ballhorn*: 1. Od miejsca pochodzenia, od nazwy miejscowości *Balhorn* w kraju związkowym Nadrenia-Westfalia oraz w Hesji, 2. Od nazwy miejsca zamieszkania, od nazwy pola⁵⁹.

Boys (58): forma słownikowa *Boy*: 1. Od fryzyjskiego i dolnoniemieckiego imienia *Boio*, 2. Od przezwiska od śrdniem. *boie* „kostka, pęcina; kajdany”⁶⁰.

Gyze (48): forma słownikowa: *Gyse*: *Gies*: 1. Od im. *Giso*⁶¹, 2. Od miejsca zamieszkania od śrwniem. *gieze* „płynąca woda, wąska i głęboka odnoga rzeki, strumień”⁶².

Groting (88): być może od: 1. Nazwy miejscowości *Grothe* w dawnej prowincji Hanower⁶³, 2. Od dolnoniemieckiego przezwiska *grōt* „duży, potężny”⁶⁴.

Kale (59): prawdopodobnie chodzi o formę słownikową *Kahle*: 1. Od przezwiska od śrwniem. *kal* „łysy”, 2. Od nazwy miejscowej *Kahl* (m. in. w Prusach Wschodnich) lub *Kahla* (m.in. w Brandenburgii)⁶⁵.

Kron (50): 1. Od przezwiska dłogonogiej, chudej lub dumnej osoby od śrdniem. *kron* „żuraw”, śwniem. *krone*, 2. Od nazwy osobowej *Krone*: 2.1. Od na-

⁵⁶ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch...*, s. 129.

⁵⁷ Bach A., *Deutsche Namenkunde...*, s. 238.

⁵⁸ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 89.

⁵⁹ Tamże, s. 105.

⁶⁰ Tamże, s. 151.

⁶¹ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. A–J*, Limburg a.d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1957–1960, s. 558, 623.

⁶² Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 277.

⁶³ Höpker H., *Henius...*, s. 269.

⁶⁴ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 292.

⁶⁵ Tamże, s. 362.

zwy domu „Pod Koroną”, 2.2. Przezwisko „coś najwyższego, najdoskonalszego w swoim rodzaju”, 2.3. Przezwisko „czupryna, czub, łysina”⁶⁶.

1.3. Nazwiska o niejasnym pochodzeniu

Taką grupę nazwisk wyróżniła Alina Naruszewicz-Duchlińska⁶⁷. Autorka pisze, że w analizowanym materiale wystąpiły antroponimy, których etymologii nie udało się ustalić w sposób zadowalający.

Podobnie w materiale z Braniewa niektóre formacje można hipotetycznie łączyć z pewnymi podstawami etymologicznymi, jak poniżej.

Bardole (73): etymologia niejasna, być może od nazwy etnicznej Longobardowie lub od imion z członem *bard* (forma skrócona imienia Batholomäus⁶⁸).

Bayzeman (33): miano niejasne, słownik notuje nazwisko Beitz: 1. Przezwisko od śrwniem. *beiz* „łowcy z sokołem”, 2. Nazwisko od nazwy miejscowości Baitz (w Brandenburgii), Beitsch (na Śląsku), Beitzsch (dawniej w Brandenburgii, obecnie w Polsce)⁶⁹.

Efferdt (92): być może od przezwiska od śrwniem. *effer* „naśladowca, fałszerz”⁷⁰.

Hogewalt (72): nazwisko niejasne, nienotowane w słownikach. Być może chodzi o złożenie Hog(h)e od śrdniem. *hoge* „wysoki”⁷¹ + *walt* w śrdniem. „las”⁷², co może być nazwiskiem od miejsca zamieszkania „ktoś mieszkający w pobliżu wysokiego lasu”.

Kruwitte (69): co oznacza człon *Kru-*, nie podają słowniki, natomiast drugi człon *-witte* ma dwa znaczenia: 1. Przezwisko człowieka o białych włosach lub jasnej karnacji od śrdniem. *wit* „biały”, 2. Forma skrócona imion, które zawierają człon *widu*, np. *Widher*, *Wither*⁷³.

Kuneke (30): podstawa *Kun-* prawdopodobnie od im. Konrad, por. nazwiska Kunemann, Kunkel⁷⁴.

⁶⁶ Tamże, s. 402-403.

⁶⁷ Naruszewicz-Duchlińska A., *Nazwiska mieszkańców komornictwa lidzbarskiego (1500-1772 r.)*, Olsztyn, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2007, s. 344.

⁶⁸ Gottschald M., *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*, Berlin, de Gruyter, 1954, 181.

⁶⁹ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 120.

⁷⁰ Lexer M., *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch...*, s. 35.

⁷¹ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 334.

⁷² Lübken A., *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989, 551.

⁷³ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 728.

⁷⁴ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. K-Z*, Limburg a. d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1960-1963, 132-133.

2. Budowa słowotwórcza nazwisk

W badanej grupie nazw osobowych występują derywaty z takimi sufiksami słowotwórczymi, jak:

- sufiks *-ing* w nazwie osobowej *Groting* (wskazuje na pochodzenie z miejscowości Grothe),
- sufiks *-k* w antroponimach: *Gerke*, *Godeke*, *Konike*. Przyrostki z podstawowym *-k-* nadawały nazwisku wyraźne zabarwienie zdrabniające i pomniejszające⁷⁵,
- zdrabniający sufiks *-l* w mianie *Gobil*,
- sufiks *-mann* może także pełnić funkcję zdrabniającą⁷⁶, np. w nazwisku *Beneman*.

Nazwiska utworzone na drodze derywacji paradygmatycznej to *Boys* i *Jacobs*. W antroponimii występuje obok najczęściej stosowanej derywacji sufiksальной derywacja paradygmatyczna zwana też fleksyjną. W derywacji sufiksальной nowe nazwy tworzą sufiksy słowotwórcze, zaś w derywacji paradygmatycznej kreują je końcówki fleksyjne liczby, rodzaju lub przypadku, przy jednoczesnym zerowym morfemie słowotwórczym⁷⁷.

W języku niemieckim wyróżnia się mocny i słaby dopełniacz. Mocny dopełniacz z formantem *-s* pojawia się w patronimach (nazwiskach od imienia ojca).

3. Warianty nazwisk

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na **rozbieżności graficzne i fonetyczne nazwisk** (odmianki) w stosunku do wyrazu motywującego⁷⁸. Z historycznego punktu widzenia mowa tu o językowych ‘skamieniałościach’, które przechowują dziś już nieaktualną wymowę wyrazu pospolitego lub też regionalną pisownię, która nie podlega regulacji ortograficznej⁷⁹.

W zbiorze antroponimów z Braniewa odnotowano trzy odmianki w przypadku tylko jednego nazwiska: *Dorbecke*, *Dorbeecke*, *Dorbeke*. W formie *Dorbeecke* podwójne *e* występuje bez uzasadnienia. Przykład tego zjawiska podaje Rudolf Zoder⁸⁰. Miano *Dorbeke* zostało prawdopodobnie spolonizowane: *ck* → *k*. Dla określenia samogłosek krótkich Niemcy posługują się m.in. podwójnym znakiem *ck*⁸¹.

⁷⁵ Piotrowicz E., *Struktura słowotwórcza nazwisk piotrkowian w XVI–XVIII w.*, „Onomastica”, 1980, nr XXV, s. 123–139, s. 128.

⁷⁶ Kohlheim R., Kohlheim V., *Duden...*, s. 444.

⁷⁷ Lech D., *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym nazwisk)*, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2004, s. 72.

⁷⁸ Szczepaniak-Mendez R., *Nowak : Mueller, czyli różnice strukturalne pomiędzy polskim i niemieckim systemem nazwisk*, „Onomastica”, 2002, nr XLVIII, s. 130.

⁷⁹ Tamże, s. 129–130.

⁸⁰ Zoder R., *Familiennamen in Ostfalen, I-II*, Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1968, 132.

⁸¹ Smoczyński P., *Trudności Niemców z wymową polską oraz związane z tym inne lingwistyczne problemy*, „Język Polski”, 1965, nr XLV, s. 30.

4. Średnio-dolno- i dolnoniemieckie pochodzenie nazwisk

Spośród 45 opisanych antroponimów 11 (około 25 %) ma średnio-dolno- i dolnoniemieckie korzenie:

- pięć nazwisk: *Boys*, *Hogewalt*, *Hoppe*, *Kron*, *Kruwitte* ma średnio-dolno-niemieckie podstawy,
- sześć mian: *Gerke*, *Godeke*, *Hasse*, *Konike* i z wielomotywacyjnych: *Boys* i *Groting* wywodzą się od dolnoniemieckich baz.

5. Inne zjawiska językowe

Przejaw dialektu wschodnio-środkowo-niemieckiego obecny jest w nazwisku *Engilswalt* od *Engelswalde*. Nastąpiła tu zamiana *e* → *i*. Jedną z cech fonetycznych grupy dialektalnej wschodnio-środkowo-niemieckiej jest zamiana *śrwniem*. *ē* do *wśrwniem*.⁸² Kolejnym przykładem tego zjawiska jest miano *Girlach* od *Gerlach*. Obniżenie artykulacji pierwotnego *u* do *o*⁸³ w nazwisku *Lodwig* od *Ludwig* jest także cechą dialektu wschodnio-środkowo-niemieckiego.

Z polonizacją mamy do czynienia w mianie *Frischczu*. Polskie *cz* zastąpiło prawdopodobnie niem. *tsch*. Ta zbitka spółgłoskowa występuje w podobnych spieszczonych formach imienia Friedrich: *Fritsche*, *Fritschi*, *Fritschli* itp.⁸⁴ Podobnie jest w mianie *Katzenhofen* od nazwy folwarku *Katzenhöfen*. W tym przypadku niem. *tz* spolonizowano do *tcz*. W ramach polonizacji zamieniano spółgłoski niemieckie na bliskie im artykulacyjnie polskie⁸⁵. W mianie *vom Gardzee* niem. *s* zastąpiono polskim *z*. Podobnie jest w nazwisku *Gyze* od *Gies*. Być może kolejny objaw polonizacji *i* → *y*⁸⁶ widoczny jest w mianach *Geydaw* od *Geidau*, *Gyze* od *Gies*, *Keyl* od *Keil*.

Zjawisko kontrakcji wystąpiło w nazwisku *Gert* od im. Gerhard.

W nazwie osobowej *Kistenmaker* od *Kistenmacher* miała miejsce wymiana *ch* → *k* charakterystyczna dla języka *śrdniem*. Piszą o niej Agathe Lasch i Zenon Lica⁸⁷, nie podając jej przyczyny.

⁸² Czopek-Kopciuch B., *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*, Kraków, Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, 1995, s. 32, Lica Z., *Sposoby adaptacji nazwisk pomorskich genetycznie niemieckich w polszczyźnie*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009, s. 36.

⁸³ Siatkowski J., *Wpływ poszczególnych dialektów niemieckich na język polski*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 1983, nr 21, s. 45.

⁸⁴ Brechenmacher J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. A–J*, Limburg a.d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1957–1960, s. 511.

⁸⁵ Lech D., *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym nazwisk)*, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2004, s. 80.

⁸⁶ Czopek-Kopciuch B., *Adaptacje...*, s. 208.

⁸⁷ Lasch A., *Mittelniederdeutsche Grammatik*, Halle, Niemeyer, 1914, s. 176, Lica Z., *Niemieckie zjawiska fonetyczno-fonologiczne i słowotwórcze w nazwiskach pomorskich* [W:] M. Biolik, J. Duma (red.), *Chrematonimia jako fenomen współczesności*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2011, s. 295.

Wnioski

W szkicu omówiono 45 nazwisk. Po 13 antroponimów pochodzi od imion i miejsca pochodzenia, cztery od przezwisk i dwa od nazw zawodów. Pozostałe miana są wielomotywacyjne lub nie udało się do końca wyjaśnić ich etymologii.

Co do struktury opisanych antroponimów, to przeważają nazwiska niederywowane, kilka zaś zostało utworzonych za pomocą sufiksów słotwórczych i paradygmatycznie poprzez dołączenie formantu -s. Przed czterema nazwiskami stoi przyimek von: *vom Gardzee, von Gedauten, von Katzenhofen, von Loyden*.

Jeśli chodzi o występowanie odmianek nazwisk, to miało to miejsce tylko w przypadku jednego nazwiska: *Dorbecke, Dorbeecke, Dorbeke*.

Średnio-dolno-niemiecką i dolnoniemiecką proveniencję ma około 25 % badanych antroponimów.

W niektórych nazwiskach widoczne są przejawy dialektu wschodnio-środkowo-niemieckiego. Kilka mian uległo polonizacji. W jednym z antroponimów wystąpiła kontrakcja.

Wykorzystane w artykule skróty

im. – imię

niem. – niemiecki

śrdniem. – średnio-dolno-niemiecki

śrwniem. – średnio-wysoko-niemiecki

ts. – ten sam

wśrniem. – wschodnio-środkowo-niemiecki

Bibliografia

- ABRAMOWICZ Z., *Słownik etymologiczny nazwisk Żydów białostockich*, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.
- BACH A., *Deutsche Namenkunde. Band I, 1 und 2: Die deutschen Personennamen*, Heidelberg, Carl Winter, 1952.
- BOGDAN D., PRZERACKI J., *Urzędnicy Starego i Nowego Miasta Braniewa do 1772 roku*, Olsztyn, Archiwum Państwowe w Olsztynie, 2018.
- BRECHENMACHER J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. A–J*, Limburg a.d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1957–1960.
- BRECHENMACHER J. K., *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. K–Z*, Limburg a. d. Lahn, C. A. Starke Verlag, 1960–1963.
- CZOPEK-KOPCIUCH B., *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*, Kraków, Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, 1995.
- FRAŚ M., *Danuta Bogdan, Jerzy Przeracki, Urzędnicy Starego i Nowego Miasta Braniewa do 1772 roku, Archiwum Państwowe w Olsztynie, Olsztyn 2018, ss. XLVII, [1], 693, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, 2019, nr 10 (12), s. 225–228.*

- GÓRNY H., *Nazwiska mieszkańców wybranych miejscowości dawnej ziemi sanockiej w świetle interferencji etniczno-językowej (XV–XIX w.)*, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004.
- GOTTSCHALD M., *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*, Berlin, de Gruyter, 1954.
- GUZ M., *Nazwiska niemieckie na Warmii u schyłku XVIII wieku*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2018.
- GUZ M., *Niemieckie nazwiska urzędników Starego Miasta Braniewa w XIV wieku* (w druku).
- HELING R., POSCHMANN B., *Die Bevölkerung des Ermlands 1773. Die ältesten Prästationstabellen des Hochstifts. Band 3 – Register*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands“, 1997, Beiheft 13/3, s. 35–138.
- HÖPKER H., *Henius Grosses Orts- und Verkehrs-Lexikon für das Deutsche Reich*, Berlin, Neufeld & Henius, Verlag, 1928.
- KEWITZ B., *Coesfelder Beinamen und Familiennamen vom 14. bis 16. Jahrhundert*, Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter, 1999.
- KOHLHEIM R., KOHLHEIM V., *Duden. Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, Dudenverlag, 2005.
- KOZIEŁŁO-POKLEWSKI B., *Dzieje powiatu [W:] A. Wakar i in. (red.), Braniewo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn, Pojezierze, 1973, s. 37–84.
- LASCH A., *Mittelniederdeutsche Grammatik*, Halle, Niemeyer, 1914.
- LECH D., *Nazwy osobowe dziewiętnastowiecznych mieszkańców Opola (ze słownikiem etymologicznym nazwisk)*, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2004.
- LEXER M., *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Mit den Nachträgen von Ulrich Pretzel*, Stuttgart, S. Hirzel Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1992.
- LICA Z., *Sposoby adaptacji nazwisk pomorskich genetycznie niemieckich w polszczyźnie*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009.
- LICA Z., *Niemieckie zjawiska fonetyczno-fonologiczne i słowotwórcze w nazwiskach pomorskich [W:] M. Biolik, J. Duma (red.), Chrematonimia jako fenomen współczesności*, Olsztyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2011, s. 293–299.
- LÜBBEN A., *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989.
- NARUSZEWICZ-DUCHLIŃSKA A., *Nazwiska mieszkańców komornictwa lidzbarskiego (1500–1772 r.)*, Olsztyn, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2007.
- NAUMANN H., *Familiennamenbuch*, Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1989.
- PIOTROWICZ E., *Struktura słowotwórcza nazwisk piotrkowian w XVI–XVIII w.*, „Onomastica”, 1980, nr XXV, s. 123–139.
- RYMUT K. (red.), *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany. Tom V. Ko–Ky*, Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN, 2003.
- SIATKOWSKI J., *Wpływ poszczególnych dialektów niemieckich na język polski*, „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej”, 1983, nr 21, s. 33–46.
- SMOCZYŃSKI P., *Trudności Niemców z wymową polską oraz związane z tym inne lingwistyczne problemy*, „Język Polski”, 1965, nr XLV, s. 22–31.
- SZCZEPANIAK-MENDEZ R., *Nowak : Mueller, czyli różnice strukturalne pomiędzy polskim i niemieckim systemem nazwisk*, „Onomastica”, 2002, nr XLVIII, s. 119–135.

- WALD S. G., *Topographische Übersicht des Verwaltungsbezirks der Königlichen Preussischen Regierung zu Königsberg in Preußen*, Hamburg, Verein für Familienforschung in Ost- u. Westpreußen, 1979.
- WOELKY C. P. (red.), *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands: Urkunden der Jahre 1231–1340. Band I*, Mainz: Verlag von Franz Kirchheim, 1860.
- ZODER R., *Familiennamen in Ostfalen, I–II*, Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1968.

Netografia

- <https://braniewo.com.pl/artykul,braniewskie-wsie-i-folwarki-miejskie,8951.html> [dostęp: 9.08.2022].
- <http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/index.php/Braniewo#Dzieje> [dostęp: 4.08.2022].
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Lejdy> [dostęp: 10.08.2022].

German surnames of officials in 15th century in Braniewo starting with letters A-L

Abstract: This article presents the origins and structure of German surnames in the Old Town Braniewo in the 15th century. The author verified the presence of the preposition “von”, surname variants, Lower German roots, and evident linguistic phenomena which occurred in them.

The discussed surnames are derived from first names, place of origin, nicknames and the names of occupations. Other names are multi-motif surnames, or it was impossible to explain their etymology.

As for the structure of the described anthroponyms, non-derivative surnames predominate. Only in the case of one surname were variants recorded. Middle Low German and Lower German provenance is present in about 25% of the examined anthroponyms. In some surnames, manifestations of the East Central German dialect are visible. Several anthroponyms have been Polonised, and one was subject to a contraction.

Keywords: surnames, etymology of surnames, Warmia, Braniewo, 15th century

DOI: <https://doi.org/10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr13.art9>